

Από την κοινωνική ιστορία στον εμπειρικό κατακερματισμό: η ιστοριογραφία της Ρωσικής Επανάστασης στη μετασοβιετική εποχή

Η συμπλήρωση εκατό χρόνων από το 1917, έτος των Ρωσικών επαναστάσεων του Φλεβάρη και του Οκτώβρη, έχει εύλογα αποτελέσει έναυσμα για την παραγωγή μεγάλου αριθμού κειμένων αποτιμητικού χαρακτήρα, τόσο στο χώρο της πολιτικής δημοσιογραφίας όσο και στα σχετικά ακαδημαϊκά ερευνητικά πεδία. Στη χώρα μας, η διακριτή επιρροή της ιδεολογίας της Αριστεράς στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή, καθώς και η ύπαρξη μεγάλου πολιτικού φορέα που ενστερνίζεται το σύνολο της πολιτικής και συμβολικής κληρονομιάς του Οκτώβρη συμβάλλουν στην περιοδική ανάδειξη ζητημάτων συναφούς θεματολογίας στον δημόσιο λόγο. Στη Ρωσία και τα άλλα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ, η κομβικότητα της επανάστασης για τη σύγχρονη ιστορία τους έχει προσδώσει στην εκατονταετηρίδα χαρακτήρα εθνικής συζήτησης στα πλαίσια ευρύτερων προσπαθειών για την κατασκευή νέων εθνικών αφηγημάτων.

Ακόμη όμως και στον Αγγλοσαξονικό κόσμο, όπου η πολιτική επιρροή του Σοβιετικού σοσιαλισμού υπήρξε κατά πολύ ασθενέστερη, το ενδιαφέρον για τα γεγονότα γύρω από την άνοδο των Μπολσεβίκων στην εξουσία βρίσκεται σε εξαιρετικά υψηλό επίπεδο. Μεγάλα δημοσιογραφικά μέσα αφιερώνουν τακτικά χώρο για το σχολιασμό της εκατονταετηρίδας και τη σημασία της, ενώ και ο χώρος της τέχνης έχει κινητοποιηθεί για την επισήμανσή της. Για τους ακαδημαϊκούς, το αυξημένο ενδιαφέρον του ευρύτερου κοινού αποτελεί σημαντική ευκαιρία για την έκδοση προσβάσιμων συνοψιστικών μελετών αλλά και για την διοργάνωση των υποχρεωτικών πια δραστηριοτήτων επικοινωνίας (outreach).¹

Πέραν όμως της αυξημένης ζήτησης για την ειδημοσύνη τους, οι επαγγελματίες ιστορικοί έχουν έναν επιπλέον λόγο να αντιμετωπίζουν την εκατοστή επέτειο της επανάστασης ως αφορμή για αναστοχασμό. Το 2017 συμπληρώνονται επίσης είκοσι-πέντε χρόνια από την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και την επακόλουθη άρση των περισσότερων περιορισμών ως προς την πρόσβαση των ερευνητών στις αρχειακές συλλογές των σοβιετικών κρατικών οργάνων και του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η λεγόμενη «αρχειακή επανάσταση» έθεσε την ιστορική έρευνα σε νέες βάσεις προσφέροντας στους ερευνητές έναν θησαυρό νέου

¹ Steven A. Smith, *Russia in Revolution: An Empire in Crisis, 1890 to 1928*, Οξφόρδη 2017· Mark Steinberg, *The Russian Revolution 1905-1921*, Οξφόρδη 2017· Rex Wade, *The Russian Revolution, 1917* (3^η έκδοση), Κέιμπριτζ 2017. Το πανεπιστήμιο Birkbeck του Λονδίνου φιλοξενεί μια σειρά ανοικτών διαλέξεων πάνω σε πτυχές της κοινωνικής ιστορίας του '17 <https://socialhistories1917.wordpress.com/> (ημ. π. 19 Αυγ 2017)

πραγματολογικού υλικού προς εξέταση, ανοίγοντας τον δρόμο για την επισταμένη μελέτη αθέατων μέχρι τότε πτυχών της επαναστατικής διαδικασίας και του κοινωνικοπολιτικού συστήματος το οποίο δημιούργησε.²

Με την αφορμή λοιπόν της σύμπτωσης των δύο επετείων, η ιστοριογραφία της Ρωσικής Επανάστασης έχει γίνει αντικείμενο σημαντικού αριθμού επισκοπήσεων και προγραμματικών τοποθετήσεων για την περαιτέρω εξέλιξή της.³ Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να συμβάλει στην αξιολόγηση του ερευνητικού κεκτημένου της τελευταίας εικοσιπενταετίας εφιστώντας την προσοχή σε μια προβληματική πτυχή του τελευταίου που φαίνεται να έχει προσπεραστεί από την σχετική συζήτηση.⁴ Πρόκειται για την ροπή της σχετικής ιστοριογραφίας προς τον κατακερματισμό, ως αποτέλεσμα της σύγχρονης με την αρχειακή επανάσταση «γλωσσικής στροφής» στην ιστοριογραφική θεωρία, συνέπεια της οποίας ήταν ο αναπροσανατολισμός της ιστορικής έρευνας στη βάση πολιτισμικών προσεγγίσεων τόσο ως προς τη μεθοδολογία όσο και ως προς την θεματολογία της.⁵

Στις σελίδες που ακολουθούν θα υποστηρίξω ότι η προτεραιοποίηση θεμάτων σχετικά με τη βιωματική εμπειρία, τους συμβολισμούς και τη γλώσσα σε αντιπαράθεση με τους παραδοσιακούς κοινωνικοπολιτικούς ερευνητικούς άξονες της προ-αρχειακής εποχής, είχε ως συνέπεια την απώλεια εσωτερικής συνοχής στο πεδίο, καθώς η προσπάθεια να δοθεί απάντηση σε συγκεκριμένα ερμηνευτικά ζητήματα σχετικά με τη φύση της Ρωσικής Επανάστασης – και κατ' επέκταση του Σοβιετικού κράτους – έδωσε τόπο στην καταγραφή της δράσης ποικίλων υποκειμενικότητων, με στόχο την «αποκέντρωση» (de-centering) της επαναστατικής

² Patricia Kennedy Grimsted, *Archives of Russia Five Years After: 'Purveyors of Sensation' or 'Shadows Cast to the Past'?*, Αμστερνταμ 1997· Donald J. Raleigh, "Doing Soviet History: The Impact of the Archival Revolution", π. *Russian Review*, τ. 61, τχ. 1, 2002, σ. 16–24· Valerii Savin, *Arkhivnoe Nasledie Rossii. Gosudarstvennii Arkhivnii Fond RSFSR. Upravlenie i Kommunikatsii. 1918–1941*. Μόσχα, 2009.

³ Ενδεικτικά: "On the Centenary of Revolution", π. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* τ. 18, τχ. 2, 2017, σ. 229–35· Rex A. Wade, "The Revolution at One Hundred: Issues and Trends in the English Language Historiography of the Russian Revolution of 1917", π. *Journal of Modern Russian History and Historiography* τ. 9, τχ. 1, 2016, σ. 9–38· Yuri Petrov, "Rossiia Nakanune Velikoi Revoliutsii 1917 g.: Sovremennii Istoriograficheskie Tendentsii", π. *Rossiiskaia Istoria*, τχ. 2, 2017, σ. 3–16.

⁴ Η επισκόπηση που ακολουθεί αφορά την αγγλόφωνη και ρωσόφωνη ιστοριογραφία, με έμφαση στην πρώτη. Η επιλογή αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία της σχετικής έρευνας δημοσιεύεται σε αυτές τις δύο γλώσσες, ενώ μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η αγγλόφωνη ιστοριογραφία έχει δώσει την τόνο στην παραγωγή ερμηνευτικών σχημάτων και ερευνητικών κατευθύνσεων. Η μεταγραφή τίτλων και ονομάτων από τα κυριλλικά γίνεται στα ελληνικά για ιστορικά πρόσωπα και τοποθεσίες και στα λατινικά για τις βιβλιογραφικές παραπομπές.

⁵ Σχετικά με τη «γλωσσική στροφή» και την σχέση της με την πολιτισμική ιστορία, βλ. Geoff Eley, *The Crooked Line: From Cultural History to the History of Society*, Ann Arbor, 2005· Judith Surkis, "When Was the Linguistic Turn? A Genealogy", π. *The American Historical Review* τ. 117, τχ. 3, 2012, σ. 700–722.

ιστορίας.⁶ Προτού όμως προχωρήσουμε σε μια λεπτομερέστερη ανάπτυξη αυτής της προβληματικής, μια σύντομη περιγραφή των ερευνητικών προτεραιοτήτων του πεδίου την παραμονή της αρχειακής επανάστασης είναι απαραίτητη.

Το 1983, το περιοδικό *American Historical Review* δημοσίευσε άρθρο του ιστορικού και πολιτικού επιστήμονα Ronald Grigor Suny με τον προγραμματικό τίτλο «Προς μια κοινωνική ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης».⁷ Η παρέμβαση αυτή είχε σκοπό να παρουσιάσει στο ευρύτερο αγγλόφωνο ακαδημαϊκό κοινό τα προκαταρκτικά αποτελέσματα της στροφής μιας νέας τότε γενιάς ιστορικών της επανάστασης – σημαντικός αριθμός των έργων στα οποία παραπέμπει το άρθρο είναι διατριβές – στην κοινωνική ιστορία. Κατά τον Suny, η νέα έρευνα έδειχνε ότι η κοινωνική πόλωση στην Ρωσική Αυτοκρατορία είχε βαθιές ρίζες οι οποίες ξεκινούσαν πριν την είσοδο της χώρας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι κοινωνικές εντάσεις οξύνθηκαν καθώς τα κατώτερα στρώματα έφεραν το μεγαλύτερο βάρος των απωλειών στο μέτωπο αλλά και των κακουχιών ως αποτέλεσμα της επιδεινούμενης οικονομικής κατάστασης. Η Επανάσταση του Φεβρουαρίου, ως πολιτική επανάσταση κατά της απολυταρχίας, επέτρεψε μια προσωρινή εκτόνωση της κοινωνικής κρίσης, νομιμοποιώντας την λειτουργία των εργοστασιακών και στρατιωτικών επιτροπών και την δράση πολιτικών οργανώσεων σε αυτές, ενώ ταυτόχρονα μετέφερε τα ηνία της κεντρικής εξουσίας στην αξιόπιστη για τα μεσαία και ανώτερα στρώματα Προσωρινή Κυβέρνηση.

Η κατάσταση αυτή της δυαδικής εξουσίας (*dvoevlastie*), αν και εμφανώς ασταθής εκ των υστέρων, αντιμετωπίστηκε από τους σύγχρονους ως μια ευκαιρία να διατηρηθεί ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής συναίνεσης για το υπόλοιπο του πολέμου. Εντός λίγων εβδομάδων από το τέλος του τσαρισμού, το Σοβιέτ της Πετρούπολης ήρθε σε συνεννόηση με την Ένωση Βιομηχάνων της πρωτεύουσας για την θεσμοθέτηση του οκταώρου, ενώ οι ονομαστικοί μισθοί ανέβηκαν 50% κατά μέσο όρο στους πρώτους τρεις μήνες από τον Φλεβάρη.⁸ Ταυτόχρονα, οι εργατικές οργανώσεις δεν έδειξαν κάποια πρόθεση να καταλάβουν την πολιτική εξουσία και τα μέσα παραγωγής, με τις εργοστασιακές επιτροπές να περιορίζονται πρόθυμα σε ελεγκτικές λειτουργίες. Ενώ όμως η θέληση για διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης ήταν υπαρκτή τόσο

⁶ Αυτό το σκοπό αναφέρει ως ερευνητικό κίνητρο ο ιστορικός Donald Raleigh σε μια από της σημαντικότερες μελέτες που εκδόθηκαν στην μετασοβιετική εποχή. Donald Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917-1922*, Princeton 2002, σ. 409.

⁷ Ronald Grigor Suny, "Towards a Social History of the October Revolution", π. *American Historical Review*, τ. 88, τχ. 1, σ. 31–52.

⁸ Στο ίδιο, σ. 37.

από την πλευρά των αστικών πολιτικών δυνάμεων που συσπειρώνονταν γύρω από την Προσωρινή Κυβέρνηση, όσο και από τις ηγεσίες των μετριοπαθών σοσιαλιστικών κομμάτων των Μενσεβίκων και των Εσέρων, η οξυνόμενη οικονομική κρίση και η διαμετρικά αντίθετη στάση που διαμόρφωναν τα δύο σκέλη της δυαδικής εξουσίας απέναντι στη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο διεύρυνε το χάσμα μεταξύ των λαϊκών στρωμάτων – και επομένως της πλειοψηφίας των στρατιωτών – και της αστικής κοινωνίας. Στις 31 Μαΐου, η εργατική πτέρυγα του Σοβιέτ της Πετρούπολης υιοθέτησε το ψήφισμα των Μπολσεβίκων για το πέραςμα όλης της πολιτικής εξουσίας στα Σοβιέτ. Λίγες εβδομάδες αργότερα, η στρατιωτική πανωλεθρία της επίθεσης του Ιουνίου οδήγησε στην αυθόρμητη ένοπλη εξέγερση του Ιουλίου που επιχείρησε ανεπιτυχώς να μεταφέρει την εξουσία στο Σοβιέτ, του οποίου η ηγεσία παρέμενε διστακτική. Λιγότερο από δύο μήνες μετά την καταστολή της εξέγερσης, η Προσωρινή Κυβέρνηση αναγκάστηκε να στηριχτεί στους Μπολσεβίκους και τα σε αυτούς προσκείμενα ένοπλα τμήματα που είχαν επιχειρήσει την ανατροπή της, όταν ο στρατηγός Κορνίλφωφ επιχείρησε πραξικόπημα εναντίον της. Η απόκρουση του πραξικοπήματος από τις δυνάμεις του Σοβιέτ είχε ως αποτέλεσμα την τελεσίδικη περιθωριοποίηση της Προσωρινής Κυβέρνησης και το μαζικό πέραςμα των εργατικών οργανώσεων στο πλευρό των Μπολσεβίκων, οι οποίοι ήρθαν στην εξουσία στα τέλη του Οκτώβρη με μια εξέγερση αναίμακτη σε σύγκριση με τα γεγονότα του καλοκαιριού.

Το ερευνητικό επίτευγμα των κοινωνικών ιστορικών δεν ήταν η ανακάλυψη της παραπάνω αλληλουχίας γεγονότων, ούτε φυσικά η διατύπωση της θέσης ότι η κατάρρευση της Προσωρινής Κυβέρνησης ήταν αποτέλεσμα της αδυναμίας της να διαχειριστεί μια οξύτατη κοινωνική κρίση. Αντίθετα, όπως σημείωσε ο Suny λίγα χρόνια αργότερα σε εισαγωγικό κεφαλαίο συλλογής δοκιμίων μερικών εκ των επιφανέστερων αντιπροσώπων της ακόμα νέας τότε σχολής, η πραγματική συμβολή της συγκεκριμένης ερευνητικής στροφής ήταν η κατάρριψη, στη βάση πραγματολογικού υλικού, κεντρικών ισχυρισμών της παραδοσιακής ιστοριογραφίας.⁹ Προϊόν της ιδεολογικής πόλωσης του Ψυχρού Πολέμου και στηριζόμενη σε μεγάλο βαθμό στους ισχυρισμούς της αντισοβιετικής Ρωσικής διασποράς, η προ-κοινωνική αγγλόφωνη ιστοριογραφία θεωρούσε τον Οκτώβρη είτε μιας μορφής ιστορικό ατύχημα κατά το οποίο ένα περιθωριακό κόμμα άρπαξε την εξουσία σε συνθήκες κοινωνικού χάους, είτε

⁹ R. Suny, “Revising the old story: The 1917 Revolution in light of new sources” στο *The Workers’ Revolution in Russia: The View from Below*, επιμ. Daniel H. Kaiser, Κέμπριτζ 1987, σ. 1–20, 2.

συννομοσία τυχοδιωκτικών δημαγωγών που εκμεταλλεύτηκαν ένα κύμα δυσαρέσκειας εντελώς άσχετο με το πολιτικό τους πρόγραμμα.¹⁰

Σε αντίθεση με αυτό το συνωμοσιολογικού τύπου ερμηνευτικό σχήμα, οι κοινωνικοί ιστορικοί έδειξαν ότι η πολιτική ριζοσπαστικοποίηση των λαϊκών στρωμάτων σε πόλη και ύπαιθρο προέκυψε από την αδυναμία τους να πετύχουν την ικανοποίηση βασικών βιοποριστικών αιτημάτων τους εντός των πλαισίων του πολιτικού συστήματος που αντικατέστησε την απολυταρχία τον Φεβρουάριο του 1917. Μελετώντας την δράση των εργοστασιακών επιτροπών που συστάθηκαν στη βιομηχανία της Πετρούπολης μετά την πτώση του τσαρισμού, ο Stephen Smith έδειξε πως τα μέλη τους υιοθέτησαν τις θέσεις των Μπολσεβίκων υπέρ της σοβιετικής εξουσίας καθώς η οικονομική κρίση και ο πολεμικός πληθωρισμός τις ωθούσε σε διαρκώς κλιμακούμενες συγκρούσεις με την διοίκηση και τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων.¹¹ Την ίδια περίοδο, η υποστήριξη των μετριοπαθών σοσιαλιστών στην Προσωρινή Κυβέρνηση οδήγησε στην περιθωριοποίησή τους ανάμεσα στις γραμμές του εργατικού κινήματος, ενώ ταυτόχρονα τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα εγκατέλειπαν τον φιλελευθερισμό αναδεικνύοντας την επιβολή της τάξης ως βασική πολιτική τους προτεραιότητα.¹² Έξω από την πρωτεύουσα η επαναστατική διαδικασία ακολούθησε παρόμοια εξέλιξη, διαθλώμενη μέσα από τις τοπικές κοινωνικές και εθνο-πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.¹³ Εξετάζοντας τα γεγονότα του '17 στη Μόσχα, η Diane Koenker σημείωσε εύστοχα:

Το σημαντικό είναι ότι το 1917 η ταξική ανάλυση δούλευε. Πολλές από τις συγκρούσεις του έτους μπορούσαν να ιδωθούν υπό το πρίσμα της ταξικής πάλης· οι ταξικοί εχθροί συμπεριφέρονταν σαν ταξικοί εχθροί.[...] οι Μπολσεβίκοι κατάφεραν να πάρουν την εργατική τάξη των πόλεων με το μέρος τους επειδή είχαν τις σωστές θέσεις για το ταξικό ζήτημα.¹⁴

Η εκτίμηση της Koenker συνοψίζει με εξαιρετικά περιεκτικό τρόπο την ουσία της ιστοριογραφικής αντιπαράθεσης στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Οι κοινωνικοί ιστορικοί

¹⁰ Για την παραδοσιακή ψυχροπολεμική ερμηνεία, βλ. ενδεικτικά Adam Ulam, *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, Νέα Υόρκη 1965· Robert Daniels, *Red October: The Bolshevik Revolution of 1917*, Νέα Υόρκη 1967· Richard Pipes, *The Russian Revolution 1899–1919*, Λονδίνο 1990.

¹¹ S. A. Smith, *Red Petrograd: Revolution in the Factories 1917–1918*, Κέμπριτζ 1983, σ. 256–260.

¹² William G. Rosenberg, *Liberals in the Russian Revolution: The Constitutional Democratic Party*, Princeton 1974, σ. 196–233.

¹³ R. Suny, *The Baku Commune, 1917–1918: Class and Nationality in the Russian Revolution*, Princeton 1972· D. Raleigh, *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov*, Ithaca 1986.

¹⁴ Diane P. Koenker, “Moscow in 1917: the view from below”, στο *The Workers’ Revolution in Russia, 1917*, οπ. π., σ. 91–95.

αποδομούσαν την ψυχροπολεμική ορθοδοξία που απέρριπτε το σύνολο των ισχυρισμών του σοβιετικού κράτους για την καταγωγή του, ισχυριζόμενοι ότι οι Μπολσεβίκοι ηγήθηκαν μιας αυθεντικής εργατικής επανάστασης εναντίον μιας καταρρέουσας αστικής εξουσίας. Κεντρικός ερμηνευτικός άξονας ήταν επομένως η ταξική φύση της επανάστασης του 1917. Η πολιτική διάσταση της κριτικής αντικατοπτρίστηκε στο γεγονός ότι οι αντιπρόσωποι της παραδοσιακής σχολής κατηγόρησαν τους κοινωνικούς ιστορικούς για φιλοσοβιετισμό και απέφυγαν την ουσιαστική ακαδημαϊκή κριτική στο έργο τους.¹⁵ Μέσα σε λίγα χρόνια όμως, η αποσύνθεση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου έβαλε τέλος στην πολιτική αντιπαράθεση γύρω από την κοινωνική ιστοριογραφία της Ρωσικής Επανάστασης. Την περίοδο που ακολούθησε το άνοιγμα των αρχείων, η κριτική στο έργο των κοινωνικών ιστορικών θα γινόταν από καθαρά θεωρητική και μεθοδολογική αφετηρία, σε μεγάλο βαθμό από τις ίδιες τους τις γραμμές.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία σε Ευρώπη και Αμερική διήλθε μια περίοδο θεωρητικών αναζητήσεων γύρω από τη φύση της ιστορικής γνώσης, αλλά και την ίδια τη δυνατότητα παραγωγής της. Υπό την επιρροή των ιδεών μιας μερίδας κυρίως Γάλλων φιλοσόφων, ένας σημαντικός αριθμός νέων τότε ιστορικών αμφισβήτησε την γνωσιμότητα του παρελθόντος στη βάση των πηγών, την βασική δηλαδή γνωσιολογική παραδοχή στην οποία εδράζεται το ιστοριογραφικό εγχείρημα.¹⁶ Οι εκφραστές της «γλωσσικής στροφής» όπως έγινε γνωστή αυτή η τάση, υποστήριξαν ότι τόσο οι ίδιοι οι ερευνητές όσο και οι πηγές τους είναι φορείς συγκεκριμένων αξιακών και εννοιολογικών συστημάτων που επηρεάζουν τη διεξαγωγή και τη δημοσίευση της ιστορικής έρευνας, καθιστώντας προβληματικό και σίγουρα αμφισβητήσιμο το γνωστικό κύρος του ιστοριογραφικού προϊόντος.¹⁷ Στην πλέον ακραία της μορφή, η γλωσσική στροφή απέρριψε

¹⁵ Η βιβλιογραφία του Pipes δεν περιείχε κανένα από τα σημαντικά έργα της κοινωνικής ιστοριογραφίας, κάτι που επισημάνθηκε και από φιλικά διακείμενους κριτικούς. Israel Getzler, “Richard Pipes’s ‘Revisionist’ History of the Russian Revolution”, π. *The Slavonic and East European Review*, τ. 70, τχ. 1, σ. 111–126. Λίγο νωρίτερα, σε μία από τις λίγες προσπάθειες των παραδοσιακών να συνδιαλλαγούν ουσιαστικά με το έργο των αντιπάλων τους, ο D. A. Longley υποστήριξε ότι οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες δεν μπορούν να καθορίσουν από μόνες τους τη δράση των ιστορικών υποκειμένων. Η τοποθέτηση του κόμματος του Λένιν απέναντι στην υπαρκτή κοινωνική πόλωση ήταν αποτέλεσμα συνειδητής απόφασης και επομένως πράξη πολιτική. D. A. Longley, “Passionate Objectivity”, π. *Revolutionary Russia*, τ. 2, τχ. 1, σ. 153–160. Ο ταυτολογικός ισχυρισμός ότι οι πολιτικοί παράγοντες έχουν πολιτική δράση δεν ήταν κάτι που είχε αμφισβητηθεί από τους κοινωνικούς ιστορικούς.

¹⁶ François Cusset, *French Theory, Foucault, Derrida, Deleuze & cie et les mutations de la vie intellectuelle aux États-Unis*, Παρίσι 2003.

¹⁷ Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ο όρος «γλωσσική στροφή» (linguistic turn) περιέγραφε αρχικά κάποιες εξελίξεις στο πεδίο της κατά κύριο λόγο αγγλόφωνης αναλυτικής φιλοσοφίας, οι οποίες είχαν μηδαμινή επιρροή στη σχετική συζήτηση γύρω από την ιστορική γνώση. Surkis, *οπ. π.*, σ. 705.

την ιστορική έρευνα ως γνωστικό εγχείρημα, κατατάσσοντας την στα είδη της λογοτεχνίας.¹⁸ Οι λιγότερο ριζοσπαστικές φωνές που τελικά επικράτησαν κατέληξαν στο ότι η προσοχή των ιστορικών θα έπρεπε στο εξής να στραφεί στο επίπεδο των συμβολισμών και των πολιτισμικών πρακτικών, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της γλώσσας. Αντικείμενο μελέτης έγινε το αναπαραστασιακό και εννοιολογικό περιεχόμενο των πηγών, αντί για την παρελθούσα πραγματικότητα που, σύμφωνα με την παραδοσιακή-εμπειριστική ιστοριογραφία, κρύβεται πίσω από αυτές.¹⁹

Η επικράτηση αυτών των αντιλήψεων στις τάξεις των επαγγελματιών ιστορικών δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάσει και την μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης και τους βασικούς της ερευνητικούς και ερμηνευτικούς άξονες.²⁰ Πράγματι, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και με τα πρώην Σοβιετικά αρχειακά ιδρύματα να έχουν ήδη ανοίξει τις πύλες τους στους ερευνητές, μερικοί από τους επιφανέστερους αντιπροσώπους της κοινωνικοϊστορικής σχολής τοποθετήθηκαν αυτοκριτικά σχετικά με το παλαιότερο έργο τους, δηλώνοντας την πρόθεση τους να υιοθετήσουν το γόνιμο σκέλος των προβληματισμών της γλωσσικής στροφής. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Stephen Smith. Σχολιάζοντας τον κίνδυνο «ο φετιχισμός του αρχείου να υποκαταστήσει τη δημιουργική, καινοτόμο σκέψη», ο ιστορικός της «Επανάστασης στα Εργοστάσια» πρότεινε ως αντίδοτο την συνδιαλλαγή με τη θεωρητική πρόκληση του μεταμοντερνισμού.²¹

[Η] διαμόρφωση μια εργατικής τάξης (ή οποιασδήποτε τάξης) ως ιστορικό «υποκείμενο» δεν ήταν απλά συνέπεια κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών, αλλά ανακατατάξεων στον λόγο [discourse] κατά τις οποίες η τάξη έγινε το οργανωτικό κέντρο για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας.²²

Την ίδια ώρα λοιπόν που η ιστοριογραφία της Ρωσικής Επανάστασης διερχόταν μια ριζική μεταμόρφωση ως προς τον όγκο και την ποιότητα του διαθέσιμου πραγματολογικού υλικού, η

¹⁸ Hayden White, *The Content of the Form*, Βαλτιμόρη 1987· Frank Ankersmit, *The Reality Effect in the Writing of History: The Dynamics of Historiographical Topology*, Άμστερνταμ 1989· Keith Jenkins, *Re-thinking History*, Λονδίνο 1991.

¹⁹ Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, Νέα Υόρκη 1993.

²⁰ Ερωτήματα γύρω από τις κοινωνικές διαστάσεις των γεγονότων δεν ήταν δυνατό να τεθούν εφόσον η πραγματικότητα πίσω από το συμβολισμό είχε χαρακτηριστεί μη γνώσιμη. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι κοινωνικές ερμηνείες της Γαλλικής Επανάστασης από την σχολή των *Annales* και του Μαρξισμού ήταν από τους πρώτους στόχους των υποστηρικτών της γλωσσικής στροφής στο ερευνητικό πεδίο. Βλ. ενδεικτικά François Furet, *Penser la Révolution française*, Παρίσι 1978· Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, Berkley 1984.

²¹ S. A. Smith, “Writing the History of the Russian Revolution after the fall of Communism”, π. *Europe-Asia Studies*, τ. 46, τχ. 4, σ. 563–578, 566.

²² Στο ίδιο, σ. 568. Λίγο νωρίτερα, ο Ron Suny είχε εκφράσει παρόμοιες θέσεις. R. Suny, “Revision and Retreat in the Historiography of 1917: Social History and its Critics”, π. *Russian Review*, τ. 53, τχ. 2, σ. 165–182.

διεθνής ακαδημαϊκή και γεωπολιτική συγκυρία συνέβαλλε στην εγκατάλειψη του κοινωνικοπολιτικού άξονα γύρω από τον οποίο είχαν δομηθεί οι ερευνητικές αναζητήσεις της δεκαετίας του 1980, υπέρ μιας εκλεκτικής προτεραιοποίησης της εξερεύνησης των ταυτοτήτων και διαλογικών πρακτικών των ιστορικών υποκειμένων. Μια ενδελεχής κριτική της γλωσσικής στροφής και της εφαρμογής της στη μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης ξεφεύγει από τους σκοπούς του παρόντος κειμένου. Αξίζει όμως σε αυτό το σημείο να γίνει μια μικρή αναφορά σε μια σημαντική διαφορά ως προς την καταγωγή αυτής της αλλαγής παραδείγματος στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο.

Η στροφή των ιστορικών στην πολιτισμική προσέγγιση του αντικειμένου τους προέκυψε στα πλαίσια μιας γενικότερης κρίσης του εννοιολογικού και αναλυτικού πλαισίου της κοινωνικής ιστορίας, η οποία οξύνθηκε κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Την περίοδο εκείνη, το πολυσύνθετο σύνολο των ιστοριογραφικών εγχειρημάτων που είχαν αναδειχθεί κατά τη χρυσή εποχή της κοινωνικής ιστορίας την προηγούμενη εικοσαετία, άρχισε να χάνει την ορμή τους έχοντας φθάσει σύμφωνα με κάποιους παρατηρητές στα όρια των αναλυτικών του δυνατοτήτων.²³ Σε αυτές τις συνθήκες, μια νέα γενιά ιστορικών επιχείρησαν να υπερβούν το ερευνητικό αδιέξοδο, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους σε πτυχές του ιστορικού παρελθόντος τις οποίες οι κοινωνικοί ιστορικοί είτε είχαν αγνοήσει, είτε είχαν τοποθετήσει σε δευτερεύουσα θέση στην αναλυτική ιεραρχία του ερμηνευτικού του σχήματος. Η γλώσσα, το βίωμα και η ταυτότητα, ως κενά στο ιστοριογραφικό προϊόν της γενιάς του 1960, απέκτησαν κεντρικό ενδιαφέρον για τους διαδόχους της.²⁴ Σχεδόν ταυτόχρονα, η γλωσσική στροφή στη θεωρία της ιστοριογραφίας δημιουργούσε το φιλοσοφικό υπόβαθρο για την προτεραιοποίηση των πολιτισμικών προσεγγίσεων στην ιστορική έρευνα.

Στην μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης, η στροφή προς τις πολιτισμικές προσεγγίσεις ολοκληρώθηκε υπό διαφορετικές συνθήκες. Όπως είδαμε πιο πάνω, η δεκαετία του 1980 ήταν η περίοδος της μεγάλης ακμής του κοινωνικοϊστορικού ρεύματος στην ιστοριογραφία του '17. Η αλλαγή που ακολούθησε δεν προέκυψε ως κριτική μιας νέας γενιάς ερευνητών απέναντι σε μια κρατούσα ορθοδοξία, αλλά ως μια μεταστροφή των ίδιων των κοινωνικών ιστορικών.

²³ Τραγικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί η περίπτωση του Βρετανού ιστορικού Timothy Mason. Ο Mason ήταν ένας από τους βασικούς εκφραστές του Μαρξιστικού ρεύματος στην αγγλόφωνη κοινωνική ιστοριογραφία, με εξειδίκευση στη Γερμανική ιστορία. Παρά τις επίμονες προσπάθειές του, ο Mason δεν κατάφερε να ολοκληρώσει το εγχείρημά του για μια ταξική ανάλυση του Ναζισμού στο σύνολο των κοινωνικοπολιτικών του διαστάσεων, εγκαταλείποντάς το στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και βάζοντας τέλος στη ζωή του λίγα χρόνια αργότερα, το 1990. G. Eley, *The Crooked Line*, οπ. π., σ. 109–113.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 175–181· James W. Cook, “The Kids Are All Right: On the ‘Turning’ of Cultural History”, π. *The American Historical Review*, τ. 117, τχ. 3, σ. 746–771.

Αυτή η μεταβολή θα μπορούσε να αποδοθεί στην πρόθεση των συγκεκριμένων ερευνητών να συνδιαλλαγούν με τις μεθοδολογικές εξελίξεις σε άλλα πεδία, στην επιθυμία να αποφευχθεί «ο φετιχισμός του αρχείου», ή σε κάποιο συνδυασμό αυτών των παραγόντων.²⁵ Για τους σκοπούς της παρούσας επισκόπησης, σημασία δεν έχουν τόσο οι συγκεκριμένες αιτίες αυτής της ιστοριογραφικής στροφής, όσο το γεγονός ότι δεν ήταν συνέπεια εμφανών γνωστικών προβλημάτων του πεδίου. Το υπόλοιπο αυτό του άρθρου θα αναδειξεί τον κατακερματισμό του πεδίου μέσα από μια σύντομη επισκόπηση της ιστοριογραφικής παραγωγής των τελευταίων δυόμισι δεκαετιών, καθώς και τα ερμηνευτικά αδιέξοδα στα οποία έχει οδηγήσει η έμφαση στην μελέτη των υποκειμενικοτήτων ακόμα και σε έργα που επιχειρούν μια πιο συνθετική προσέγγιση του αντικειμένου τους.

Η ανάπτυξη της πολιτισμικής ιστορίας, της μελέτης δηλαδή των συμβόλων, ιδεών και πολιτισμικών πρακτικών που συνθέτουν την καθημερινή εμπειρία των ιστορικών δρώντων, είναι ίσως το πιο εμφανές αποτέλεσμα της σύμπτωσης της γλωσσικής στροφής με το άνοιγμα των αρχείων. Η πρόσβαση σε εφήμερα υλικά όπως μικρής κυκλοφορίας περιοδικά, μπροσούρες και φωτογραφίες, επέτρεψε στους ερευνητές να εξετάσουν την επαναστατική διαδικασία στο επίπεδο της αναπαράστασης, εξετάζοντας τόσο τη χρήση συμβολικών πρακτικών από τις διάφορες κοινωνικές και τα πολιτικά στρατόπεδα, όσο και την επιρροή των ίδιων των συμβόλων στην κατασκευή συλλογικών υποκειμένων. Ο Boris Kolonitskii είναι ο βασικός εκφραστής αυτής της τάσης στη ρωσική ιστοριογραφία, έχοντας εξετάσει σε σειρά άρθρων και μονογραφιών ένα ευρύτατο φάσμα πολιτισμικών κατασκευών, όπως για παράδειγμα τραγούδια, στολές, ανέκδοτα αλλά και τις πορνογραφικού χαρακτήρα φήμες που

²⁵ Με την ευκαιρία της παράθεσης του S. A. Smith, αξίζει να αναφερθούμε λίγο εκτενέστερα στην πορεία και το έργο του αξιοθαύμαστου αυτού ερευνητή μετά την αρχαιολογική επανάσταση, αν και μια συνολικότερη αποτίμηση θα απαιτούσε ξεχωριστό άρθρο. Όπως είδαμε πιο πάνω ο Smith καλωσόρισε τον μεταμοντερνισμό ως γόνιμη πρόκληση για την ιστοριογραφία. Στα χρόνια που ακολούθησαν, εξέδωσε δεκάδες άρθρα, ιστοριογραφικές παρεμβάσεις και βιβλιοκρισίες πραγματευόμενος μεγάλο εύρος θεμάτων της πολιτισμικής ιστορίας όπως το φύλο, τη γλώσσα και τις φήμες σε συνθήκες κοινωνικής αλλαγής. Στην πρωτογενή του έρευνα ο Smith στράφηκε στη μελέτη της Κινεζικής Επανάστασης και της μετέπειτα Λαϊκής Δημοκρατίας. Ίσως το μεγαλύτερο επίτευγμα αυτής του της προσπάθειας ήταν μια συγκριτική μονογραφία που εξέταζε την δράση του λαού στη Ρωσική και την Κινεζική Επανάσταση, μέσω μια θεματικής δομής που καταφέρνει να συμπεριλάβει την εθνική και τοπική ταυτότητα, το φύλο και την ταξική συνείδηση. Παρόλη όμως την ευρυμάθεια και ικανότητα του συγγραφέα, το έργο δεν καταφέρει να καθορίσει την σχέση μεταξύ των διαφορετικών πτυχών των επαναστατικών διαδικασιών που εξετάζει. Αντίθετα, ο Smith φαίνεται να διολισθαίνει σε κλασικές κοινωνικοϊστορικές ερμηνείες, τις οποίες καλύπτει μέσα από μπερδεμένες διατυπώσεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Smith, οι επαναστατικές κρίσεις και στις δύο περιπτώσεις «δεν είχαν να κάνουν άμεσα με τον καπιταλισμό καθαυτό...[αλλά] ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τις επιπτώσεις της καπιταλιστικής νεωτερικότητας σε μια παραδοσιακή δυναστική πολιτεία και μια πατριαρχική αγροτική κοινωνία». S. A. Smith, *Revolution and the People in Russia and China: A Comparative History*, Κέιμπριτζ 2008, σ. 111.

κυκλοφορούσαν γύρω από την αυτοκρατορική οικογένεια.²⁶ Ο Kolonitskii έχει επίσης συνεργαστεί με έναν από τους πιο ενεργούς υποστηρικτές της στροφής στην πολιτισμική ιστορία στην αγγλόφωνη ιστοριογραφία, τον Orlando Figes, με τον οποίον συνέγραψε την πρώτη συνολική μελέτη της πολιτικής κουλτούρας της επανάστασης στην αγγλική.²⁷

Το ενδιαφέρον για τις περιθωριακές φωνές που πυροδότησε η γλωσσική στροφή έστρεψε την προσοχή των ερευνητών και σε μια σειρά από κοινωνικές ομάδες και προσωπικότητες των οποίων η δραστηριότητα είχε διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στα γεγονότα της επανάστασης, αλλά λόγω της τελικής της έκβασής της είχαν σχεδόν παραμεριστεί από την επαγγελματική ιστοριογραφία. Οι βασικοί επωφελημένοι του Φεβρουαρίου, τα μεσαία και αστικά στρώματα που αποτελούσαν την κοινωνική βάση της Προσωρινής Κυβέρνησης, έγιναν αντικείμενο μελέτης από μια μερίδα ιστορικών που επιχείρησε να ανασυνθέσει το ιδεολογικό και πολιτισμικό τους σύμπαν. Η έρευνα αυτή συνέβαλε στο να τοποθετήσει την βραχύβια ρωσική αστική τάξη στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, δείχνοντας ότι τα μέλη της εμπνέονταν από την ιδέα μιας εθνικής (και εθνο-κατασκευαστικής) αποστολής διαφωτισμού των λαϊκών μαζών, παρόμοια με αυτή που είχαν επιδιώξει ιστορικά τα φιλελεύθερα κινήματα στην υπόλοιπη ήπειρο.²⁸ Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι η ανακάλυψη ότι σημαντικά τμήματα των μεσαίων στρωμάτων άρχισαν κατά τη διάρκεια του '17 να αυτοπροσδιορίζονται ως εργάτες.²⁹

Οι μεγάλοι ηττημένοι της περιόδου, οι ευγενείς και τσαρικοί αξιωματικοί που αποτελούσαν την ραχοκοκαλιά του αυτοκρατορικού κρατικού μηχανισμού αλλά και τον στρατιωτικό κορμό του Λευκού κινήματος που συγκρούστηκε με τον Κόκκινο Στρατό κατά τον Ρωσικό Εμφύλιο, απέκτησαν και αυτοί τους ιστορικούς τους.³⁰ Στην ίδια ιστοριογραφική κατεύθυνση ανήκει και η έρευνα σχετικά με την δραστηριότητα του Ορθόδοξου κλήρου σε

²⁶ Boris Kolonitskii, *Simvoli vlasti i bor'ba za vlast': k izucheniiu politicheskoi kul'turi rossiiskoi revoliutsii 1917 goda*, Αγία Πετρούπολη 2001· του ιδίου, *Tragicheskaia Erotika': Obrazi imperatorskoi sem'i v godi pervoi mirovoi voini*, Μόσχα 2010.

²⁷ Orlando Figes και B. Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven 1999.

²⁸ W. Rosenberg, "Representing Workers and the Liberal Narrative of Modernity", π. *Slavic Review* τ. 55, τχ. 2, σ. 245–269· Ian Thatcher "The Russian Revolutionary Constitution and Pamphlet Literature in the 1917 Russian Revolution", π. *Europe-Asia Studies*, τ. 68, τχ. 10, σ. 1635–1653· Michael C. Hickey, "Discourses of Public Identity and Liberalism in the February Revolution: Smolensk, Spring 1917", π. *The Russian Review*, τ. 55, τχ. 4, σ. 615–637.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 616. Όπως παρατήρησε ο Kolonitskii, η σοσιαλιστική εικονογραφία επικράτησε αμέσως στην δημόσια σφαίρα, με την κόκκινη σημαία να γίνεται το de facto σύμβολο της μετατσαρικής Ρωσίας. B. Kolonitskii, "Antibourgeois Propaganda and Anti-'Burzhui' Consciousness in 1917", π. *The Russian Review*, τ. 53, τχ. 2, σ. 183–196.

³⁰ R. G. Gagkuev, *Beloe dvizhenie na Iuge Rossii: Voennoe stroitel'stvo, istochniki komplektovaniia, sotsial'nyi sostav, 1917–20 gg.*, Μόσχα, 2012· Liudmila Novikova, *Provintsial'naia "kontrrevoliutsiia": Beloe Dvizhenie i grazhdanskaia voina na russkom severe*, Μόσχα, 2014· Douglas Smith, *Former People: The Last Days of the Russian Aristocracy*, Basingstoke 2012.

επανάσταση και εμφύλιο.³¹ Αν και σημαντικό κομμάτι αυτής της βιβλιογραφίας έχει μια ροπή προς τον ρομαντισμό σε ό,τι αφορά τις πολιτικές προθέσεις και το ρόλο της ρωσικής αριστοκρατίας, η ανάδειξη της δραστηριότητας του αποσυντιθέμενου αυτού κοινωνικού στρώματος είναι σίγουρα ένα σημαντικό επίτευγμα της πρόσφατης ιστοριογραφίας. Ξεχωριστή αναφορά αξίζει το έργο του Matthew Rendle ο οποίος έχει καταγράψει με ιδιαίτερη οξυδέρκεια την προσπάθεια της αριστοκρατικής ελίτ να διαπραγματευτεί μια νέα θέση στην μετατσαρική Ρωσία, διατηρώντας ένα μέρος των προνομίων της.³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποτυχίας των ευγενών ήταν η αδυναμία της Πανρωσικής Στρατιωτικής Ένωσης να διατηρήσει την ενότητα του ρωσικού στρατού σε πατριωτική, αντί για μοναρχική πια βάση μετά το Φεβρουάριο του '17.³³

Η έρευνα γύρω από τους αντιπάλους των Μπολσεβίκων δεν περιορίζεται στους τσαρικούς ευγενείς και τα φιλελεύθερα αστικά στρώματα. Τα κεντρώα σοσιαλιστικά κόμματα που πέρασαν με το μέρος των Λευκών ή εξαφανίστηκαν στη διάρκεια του πολέμου έχουν αποτελέσει αντικείμενο σημαντικών μονογραφιών αλλά και συλλογών ντοκουμέντων.³⁴ Το έργο του Geoffrey Swain έχει μια ξεχωριστή θέση στη σχετική βιβλιογραφία, καθώς είναι ίσως ο πιο συνεπής υποστηρικτής της μάλλον περιθωριακής πεποίθησης ότι ένας «τρίτος δρόμος» μεταξύ του μπολσεβικισμού και της στρατιωτικής δικτατορίας των Λευκών ήταν δυνατός μέχρι το τέλος του 1918.³⁵ Σύγχρονες μελέτες Ρώσων και δυτικών ιστορικών έχουν επίσης αναδείξει το ευαίσθητο για την σοβιετική ιστοριογραφία θέμα των μεμονωμένων αλλά υπαρκτών αντιμπολσεβικικών εργατικών εξεγέρσεων.³⁶ Μια από τις σημαντικότερες από αυτές έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1918 στα εργοστάσια πυρομαχικών της πόλης Ιζέβσκ

³¹ Sergei Firsov, *Russkaia Tserkov' nakanune peremen (konets 1890-kh–1918 gg.)*, Μόσχα 2002· Mikhail Babkin, *Dukhovenstvo Russkoi pravoslavnoi tserkvi i sverzhenie monarkhii, nachalo XX v.–konets 1917 g.*, Μόσχα, 2007· Pavel Rogozni, *Tserkovnaia revoliutsiia 1917 goda*, Αγία Πετρούπολη 2008.

³² Matthew Rendle, *Defenders of the Motherland: The Tsarist Elite in Revolutionary Russia*, Οξφόρδη 2009.

³³ M. Rendle, “Forging a Revolutionary Army: the All-Russian Military Union”, π. *War in History*, τ. 19, τχ. 1, σ. 49–71.

³⁴ Scott B. Smith, *Captives of Revolution: The Socialist Revolutionaries and the Bolshevik Dictatorship, 1918–1923*, Pittsburgh, 2011. Σχετικά με τις συλλογές πρωτογενούς υλικού, βλ. Sally Boniece, “‘Don Quixotes of the Revolution?’ The Left SRs as a Mass Political Movement” και Michael Melancon, “The Neo-Populist Experience: Default Interpretations and New Approaches” στο ειδικό φόρουμ “Documentary History and Political Parties”, π. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, τ. 5, τχ. 1, σ. 107–232, 185–207.

³⁵ Geoffrey Swain, “Before the Fighting Started: A Discussion of the Theme of the ‘Third Way’”, π. *Revolutionary Russia*, τ. 4, τχ. 210–234· του ίδιου, *The Origins of the Russian Civil War*, Λονδίνο 1996· του ίδιου “The Democratic Counter-Revolution Reconsidered”, στο *Russia's Home Front in War and Revolution, 1914–22*, τ. 3: *National Disintegration and Reintegration*, επιμ. Chris Read, Peter Waldron και Adele Lindenmeyr, Bloomington 2017. Για μια συνολική κριτική της θέσης του Swain για τη βιωσιμότητα της λεγόμενης «Δημοκρατικής Αντεπανάστασης», βλ. Jonathan D. Smele, “Still Searching for the ‘Third Way’: Geoffrey Swain’s Interventions in the Russian Civil Wars”, π. *Europe-Asia Studies*, τ. 68, τχ. 10, σ. 1793–1812.

³⁶ Dmitrii Churakov, *Revoliutsiia, gosudarstvo, rabochii protest: Formi, dinamika i priroda massovikh vistuplenii rabochikh v Sovetskoi Rossii, 1917–1918 gg.*, Μόσχα 2004.

στα δυτικά Ουράλια, όπου ένας συνασπισμός μη μπολσεβικοποιημένων εργατών και μεσαίων στρωμάτων κατέλυσε τη σοβιετική εξουσία δημιουργώντας ένα βραχύβιο καθεστώς που διακήρυττε την σύγκλιση συντακτικής συνέλευσης ως μοναδική διέξοδο στην κρίση το εμφυλίου. Η καταστολή του *Prikomuch* από τον Κόκκινο Στρατό λίγους μήνες αργότερα έγινε σε μεγάλο βαθμό δυνατή λόγω της αδυναμίας του αντισοβιετικού καθεστώτος να πάρει με το μέρος του τον αγροτικό πληθυσμό και τις εθνικές μειονότητες της ευρύτερης περιοχής, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία για την επικράτηση των Μπολσεβίκων της ευρύτερης κοινωνικής συμμαχίας που προέβλεπε το πολιτικό τους πρόγραμμα.³⁷

Αγροτικές και εθνικιστικές εξεγέρσεις στις περιφέρειες της καταρρέουσας αυτοκρατορίας δημιούργησαν σημαντικά προβλήματα σε Λευκούς και Κόκκινους καθ' όλη την διάρκεια του Ρωσικού Εμφυλίου. Το άνοιγμα των αρχείων έχει επιτρέψει στους ερευνητές να επανεξετάσουν με λεπτομέρεια την εξέλιξη αλλά και τη φύση των ποικίλων αυτών κινημάτων, με την περίπτωση της Ουκρανίας να αποτελεί σημαντικό πόλο έλξης για μεγάλο αριθμό ιστορικών.³⁸ Σε ότι αφορά τα ένοπλα κινήματα της υπαίθρου που δεν είχαν εθνική βάση, αυτό των Πρασίνων του Αλεξάντρ Αντόνοφ στην επαρχία του Ταμπόφ έχει γίνει αντικείμενο σημαντικού αριθμού μελετών, καθώς είχε αποτελέσει την σημαντικότερη μη-Λευκή απειλή για την εξουσία των Μπολσεβίκων.³⁹ Πέραν της ένοπλης δράσης των τρίτων δυνάμεων του εμφυλίου, η πολιτική δραστηριότητα των αγροτών – και η ιδεολογική της αναπαράσταση – έχει γίνει ένα από τα κεντρικότερα θέματα της σύγχρονης έρευνας, τόσο ως προς την αντιπαράθεση τους με τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα του εμφυλίου, όσο και ως προς την συνεργασία τους με τους τελικά νικητές Μπολσεβίκους.⁴⁰

³⁷ Ο όρος *Prikomuch* είναι ρωσικό αρκτικόλεξο για την Επιτροπή Μελών της Συντακτικής Συνέλευσης της Επαρχίας Κάμα. Η υπαίθρος γύρω από Ιζέβσκ είχε σημαντικό πληθυσμό Ουδμούρτων και ολόκληρη η περιοχή είναι σήμερα κρατίδιο της Ρωσικής Ομοσπονδίας με το όνομα Ουδμουρτική Δημοκρατία. Aaron Retish, *Russia's Peasants in Revolution and Civil War: Citizenship, Identity and the Creation of the Soviet State*, Κέμπριτζ 2008, σ. 174–188.

³⁸ Βλ. ενδεικτικά το ειδικό τεύχος το περιοδικού *The Ukrainian Quarterly* για την Περίοδο της Κεντρικής Ράντας, π. *The Ukrainian Quarterly* τ. 54, τχ. 3–4. Οι εθνικιστικές τάσεις στην σχετική ιστοριογραφία έχουν γίνει αντικείμενο κριτικής από κάποιους πιο ψύχραιμους μελετητές. John-Paul Himka. “The National and the Social in the Ukrainian Revolution 1917–1920: The Historiographical Agenda”, π. *Archiv Für Sozialgeschichte*, τ. 34, σ. 95–110· Mark Baker, *Peasants, Power and Place: Revolution in the Villages of Kharkiv Province 1914–1921*, Cambridge, MA 2016, σ. 3.

³⁹ Erik C. Landis, *Bandits and partisans: the Antonov movement in the Russian Civil War*, Pittsburgh 2008· Petr Alioshkin και Yurii Vasil'ev, “Tambovskaiia Vandeia: Antonovshchina” στο *Krest'ianskaia Voina v Rossii v usloviakh politiki voennogo kommunizma i eë posledstviia* (1918–1922 gg.) επιμ. Petr Alioshkin και Yurii Vasil'ev, Μόσχα 2010.

⁴⁰ E. Landis, “Who were the ‘Greens’? Rumour and Collective Identity in the Russian Civil War”, π. *The Russian Review*, τ. 69, τχ. 1, σ. 30–46· του ίδιου, “Waiting for Makhno: Legitimacy and Context in a Russian Peasant War”, π. *Past & Present*, τχ. 183, σ. 199–236· Sarah Badcock, *Politics and the People in Revolutionary Russia: A Provincial History*, Κέμπριτζ 2007· A. Retish, οπ. π. του ίδιου, “Creating Peasant Citizens: Rituals of Power, Rituals of Citizenship in Viatka Province, 1917”, π. *Revolutionary Russia*, τ. 16, τχ. 1, σ. 47–67.

Η διαθεσιμότητα νέων πηγών έχει επίσης κάνει δυνατή την εξερεύνηση μιας πτυχής της Ρωσικής Επανάστασης η οποία είναι ακόμα λιγότερο γνωστή από αυτή της δραστηριότητας των αντιμπολσεβικικών δυνάμεων, τόσο στο ευρύ όσο και στο εξειδικευμένο κοινό. Πρόκειται για το φαινόμενο των «άλλων Κόκκινων», των πολιτικών ομάδων που υποστήριξαν την κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους στο όνομα των σοβιέτ και συγκυβέρνησαν μαζί τους σε κεντρικά και τοπικά όργανα. Την πιο γνωστή περίπτωση αποτελεί η αριστερή πτέρυγα του κόμματος των Σοσιαλιστών-Επαναστατών (Εσέρων), οι οποίοι υποστήριξαν την Οκτωβριανή Επανάσταση και συμμετείχαν στην νέα κυβέρνηση του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτρόπων.⁴¹ Ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν περιπτώσεις συνεργασίας των περιφερειακών οργανώσεων του μπολσεβικικού κόμματος με πολιτικές ομάδες τοπικής εμβέλειας, όπως το κόμμα των Επαναστατών-Κομμουνιστών στην επαρχία του Σαράτοφ του οποίου τα μέλη έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην άμυνα της ομώνυμης πόλης.⁴² Παρόμοιο εύρημα αποτελεί η Λαϊκή Δημοκρατία του Τέρεκ, ένα ιδιόμορφο κυβερνητικό σχήμα στο οποίο οι Μπολσεβίκοι του Καυκάσου συνεργάστηκαν με Μενσεβίκους, Εσέρους αλλά και αντιπροσώπους του τοπικού μουσουλμανικού πληθυσμού, μέχρι την κατάλυσή του από τις δυνάμεις του Λευκού στρατηγού Ντενίκιν.⁴³

Στη βάση της παραπάνω επισκόπησης, η βασική διαφορά της ιστοριογραφίας της μετασοβιετικής εποχής με αυτή της προαρχεϊκής κοινωνικής ιστορίας μπορεί να εντοπιστεί στον παραμερισμό της προβληματικής γύρω από την εργατική φύση της Επανάστασης. Τη θέση αυτού του ερμηνευτικού άξονα έχει πάρει η έμφαση στην ποικιλότητα των ιστορικών δρώντων καθώς και των αντιλήψεών τους για την ιστορική διαδικασία στην οποία συμμετείχαν.⁴⁴ Όπως ισχυρίστηκα πιο πάνω, η εξέλιξη αυτή, ως αποτέλεσμα της σύμπτωσης των αρχεϊακών και γλωσσικών «επαναστάσεων», έχει οδηγήσει στον κατακερματισμό του πεδίου σε πλήθος εξειδικευμένων θεματικών οι οποίες δεν έχουν προς το παρόν δώσει ώθηση στη δημιουργία συγκεκριμένων «σχολών», γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην απουσία

⁴¹ Ettore Cinella, “The Tragedy of the Russian Revolution Promise and Default of the Left Socialist Revolutionaries in 1918”, π. *Cahiers du Monde Russe*, τ. 18, τχ. 1–2, σ. 45–82· O. G. Popova, M. I. Liukhudzaev, “Levie Eseri i formirovanie Sovetskoi Gosudarstvennosti”, π. *Problemi Istorii Rossii*, τ. 2, σ. 124–146.

⁴² D. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*, οπ. π., σ. 142–173.

⁴³ Alex Marshall, “The Terek People's Republic, 1918: Coalition Government in the Russian Revolution”, π. *Revolutionary Russia*, τ. 22, τχ. 2, σ. 203–221.

⁴⁴ Συνέπια αυτής της τάσης είναι και η μετακίνηση του κέντρου του ενδιαφέροντος από τα γεγονότα του '17 και το φαινόμενο της δυαδικής εξουσίας στο πιο πολύπλοκο πολιτικό περιβάλλον του Ρωσικού Εμφυλίου. Όπως όμως μαρτυρά ο τίτλος μιας πρόσφατης μονογραφίας, η «ρωσικότητα» αλλά και η ενότητα της σύγκρουσης είναι και αυτές αμφισβητήσιμες. J. Smele, *The “Russian” Civil Wars, 1916–1926: Ten Years that Shook the World*, Οξφόρδη 2015.

μεγάλων ιστοριογραφικών αντιπαραθέσεων από τη δεκαετία του '90 και έπειτα. Ενώ λοιπόν ο όγκος της πληροφορίας για την Ρωσική Επανάσταση έχει αυξηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό την τελευταία εικοσιπενταετία, η απουσία μεγάλων ερμηνευτικών σχημάτων δυσχεραίνει την δόμησή αυτής της γνώσης σε συνολικότερα αφηγήματα, προσδίδοντας της έτσι έναν ιμπρεσιονιστικό χαρακτήρα. Με αυτή την παρατήρηση κατά νου, μπορούμε να εξετάσουμε πως οι θεωρητικές παραδοχές της γλωσσικής στροφής έχουν υπονομεύσει τρεις πρόσφατες προσπάθειες συνολικότερης ερμηνείας των γεγονότων της επανάστασης.

Η «Κόκκινη Αναταραχή» (*Krasnaia Smuta*) του Vladimir Buldakov, είναι ίσως η πιο φιλόδοξη προσπάθεια συνολικής αποτίμησης της Επανάστασης στην σύγχρονη ρωσόφωνη ιστοριογραφία.⁴⁵ Ο συγγραφέας παρουσιάζει το έργο του ως μια «ψυχοκοινωνική» ιστορία της μαζικής πολιτικής βίας, του κεντρικού κατά τον ίδιο φαινομένου της επαναστατικής περιόδου.⁴⁶ Ο βασικός ισχυρισμός του Buldakov συνίσταται στο ότι η σύμπτωση της πανευρωπαϊκής κρίσης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με την δομική, μακρόχρονη κρίση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας δημιούργησαν της συνθήκες για την «απομυθοποίηση» (*desakralizatsiia*, κυριολεκτικά, απο-ιεροποίηση) της τσαρικής εξουσίας στα μάτια των μαζών και την δημιουργία ενός νέου τύπου κοινωνικού-συλλογικού υποκειμένου (*sotsium*) για το οποίο η πολιτική βία έγινε αυτοσκοπός στα πλαίσια της αναζήτησης (και οικοδόμησης) μιας νέας εξουσίας που θα γέμιζε το ψυχολογικό κενό της προηγούμενης. Πυρήνας του επιχειρήματος του Buldakov είναι ότι ο συγχρονισμός κοινωνικής και πολεμικής κρίσης δεν ήταν από μόνος του αρκετός για να οδηγήσει στην μαζική πολιτική βία:

Ακόμα και η σύμπτωση ως αποτέλεσμα του πολέμου των κρισιακών ρυθμών της ρωσικής και ευρωπαϊκής ιστορίας δεν θα είχε προκαλέσει τόσο σημαντικές συνέπειες εάν δεν είχε συνδεθεί με εσχατολογικές προσμονές γενικής καταστροφής του καπιταλισμού και του θριάμβου ταυτόχρονα 'δίκαιων' και 'έλλογων' μορφών παραγωγής.⁴⁷

Ο ισχυρισμός του Buldakov δεν αποτελεί παραλλαγή του κλασσικού ψυχροπολεμικού επιχειρήματος περί περιθωριακών διανοουμένων που θέλησαν να επιβάλλουν τις ορθολογιστικές φαντασιώσεις τους στην ιστορική εξέλιξη. Αντίθετα, το ουσιώδες για τον ίδιο

⁴⁵ Vladimir Buldakov, *Krasnaia Smuta: priroda i posledstviia revoliutsionnogo nasilia*, Μόσχα 2010

⁴⁶ Το εγχείρημα του Buldakov να ερμηνεύσει την επαναστατική διαδικασία με όρους ψυχολογίας προσιδιάζει στον υποκειμενισμό που ευαγγελίζονται οι υποστηρικτές της γλωσσικής στροφής, έχει όμως ξεχωριστή καταγωγή. Παρόμοιες τάσεις είχαν εμφανιστεί στην σοβιετική ιστοριογραφία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον φαινόμενο εξελικτικής σύγκλισης του οποίου η εξέταση ξεφεύγει από τους σκοπούς αυτού του άρθρου.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 30.

ήταν ότι την εξέλιξη των γεγονότων «καθόριζε η συμπεριφορά των περιθωριοποιημένων μαζών».⁴⁸ «Εσχατολογικές» ήταν οι προσμονές των αγροτικών αλλά και των προσφάτως αστικοποιημένων ρωσικών μαζών, λόγω «αρχαϊκών» αντιλήψεων για τη φύση και τις – υπερεκτιμημένες – δυνατότητες της πολιτικής εξουσίας, με τα πολιτικά κόμματα να είναι απλά επιφαινόμενα αυτής της γενικότερης τάσης στο σχήμα του Buldakon.⁴⁹ Η αρχαϊκότητα αυτή της κοσμοθεωρίας των ρωσικών μαζών είναι η ειδοποιός διαφορά με τις ευρωπαϊκές κοινωνίες της εποχής, γι' αυτό και ο συγγραφέας κατατάσσει το φαινόμενο που εξετάζει στην ρωσική παράδοση των «αναταραχών», αντί αυτής των ευρωπαϊκών επαναστάσεων.⁵⁰

Η θέση του Buldakon περί συνάφειας της Ρωσικής Επανάστασης με τα γεγονότα της Αναταραχής του 17^{ου} αι. θα μπορούσε να αποτελέσει μια ενδιαφέρουσα υπόθεση εργασίας σε μια γεωπολιτικού τύπου μελέτη των επιπτώσεων της κατάρρευσης μιας κεντρικής εξουσίας στις αχανείς εκτάσεις της ρωσικής στέπας. Το εγχείρημά του όμως να συνδέσει τις δύο περιόδους σε κοινωνικοψυχολογική βάση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί επιτυχές. Αφενός, η τακτική χρήση ψευδοεπιστημονικών εκφράσεων όπως «μαζική παράκρουση» και «υστερική συμπεριφορά», καθώς και οι αναφορές στον υποτιθέμενο κίνδυνο μιας νέας Αναταραχής στη σύγχρονη Ρωσία, υποδεικνύουν ότι τα κίνητρα του συγγραφέα είναι περισσότερο πολιτικά παρά ερευνητικά, με σκοπό την παραγωγή μιας παλαιοσυντηρητικού τύπου κατήχησης περί των δεινών που μπορεί να προκαλέσει η παρέμβαση του όχλου στην πολιτική.⁵¹ Βεβαίως, η πολιτική στόχευση του Buldakon δεν θα ήταν από μόνη της προβληματική από επιστημονική σκοπιά αν δεν οδηγούσε την επιχειρηματολογία του σε αντιφάσεις καθώς και όχι λίγες παραβιάσεις ιστοριογραφικών συμβάσεων. Ο Buldakon δηλώνει στην εισαγωγή του έργου ότι δεν θα ακολουθήσει κλασσική μέθοδο κριτικής και έκθεσης των πηγών του, χωρίς να ενημερώσει τον αναγνώστη με τι θα την αντικαταστήσει.⁵² Ο τρόπος επιχειρηματολογίας του συνίσταται στην έκθεση κοινωνικοϊστορικών θέσεων και την απόρριψη τους στη βάση ρητορικών τεχνασμάτων.

Συζητώντας για παράδειγμα το εργατικό ζήτημα, ξεκινάει με μια – οικονομική σε παραπομπές – κριτική στην σοβιετική ιστοριογραφία και στην προσπάθειά της να τεκμηριώσει την θέση της περί κεντρικής σημασίας για την επαναστατική κρίση της υπερσυγκέντρωσης

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 31.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 127, 305 και σποράδην.

⁵⁰ Στο ίδιο, βλ. τελευταίο κεφάλαιο. Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου παραπέμπει στην περίοδο της Αναταραχής (*Smuta*) στις αρχές του 17^{ου} αι., όταν η σύμπτωση της πτώσης της δυναστείας των Ρουρικίδων με γεωργική κρίση και λιμό οδήγησε σε μια σειρά εσωτερικών συγκρούσεων και εξωτερικών εισβολών.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 5, 9 και σποράδην.

⁵² Στο ίδιο, σ. 9.

εργατικών μαζών σε μεγάλες βιομηχανίες. Ο συγγραφέας σχολιάζει ότι τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν δεν έδειξαν την ωριμότητα του Ρωσικού καπιταλισμού η οποία σύμφωνα με το «Μαρξιστικό δόγμα» πρέπει να οδηγήσει στην «μηχανιστική μετατροπή στο αντίθετό του», αλλά την ανωριμότητα του συστήματος, που σε συνθήκες πολέμου οδήγησε το κράτος σε επέκταση της μονοπολικής του δραστηριότητας, καθιστώντας αδύνατη την «ανάπτυξη φυσικών σχέσεων αγοράς στην βαριά βιομηχανία». Το ενδιαφέρον εδώ δεν είναι τόσο ότι ένας Ρώσος ιστορικός φαίνεται να αγνοεί την Λενινική θέση ότι ήταν ακριβώς οι ιδιαιτερότητες και όχι η «φυσική εξέλιξη» του Ρωσικού καπιταλισμού που οδήγησαν στην επανάσταση. Πιο χαρακτηριστικό των αντιφάσεων του έργου είναι ότι αμέσως μετά ο ίδιος παραθέτει μερικές σελίδες στοιχείων που τεκμηριώνουν την θέση περί κρισιουργού δομής του Ρωσικού καπιταλισμού: χαμηλή παραγωγικότητα που δεν επέτρεπε την μείωση της εργάσιμης ημέρας, κλίμακα πληρωμών και προστίμων που ήταν ακατανόητη στον εποχιακό εργάτη από την επαρχία, καθώς και αδυναμία του ρωσικού κράτους να παρακολουθήσει νομοθετικά την εξέλιξη των εργασιακών σχέσεων, με τον πρώτο νόμο περί ασφάλισης των εργατών να έρχεται το 1912.⁵³ Ως προς τον βασικό ισχυρισμό του βιβλίου, ακόμα και ο πιο καλόπιστος αναγνώστης θα δυσκολευτεί να δεχτεί ότι οι «αρχαϊκές» αντιλήψεις των Ρώσων ήταν αναγκαία συνθήκη για την μαζική βία του Εμφυλίου, χωρίς μια ελάχιστη συνδιαλλαγή με την εκτενή βιβλιογραφία για την γενικευμένη παραστρατιωτική βία που ακολούθησε των Α' Παγκόσμιο Πόλεμο εκτός των συνόρων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.⁵⁴

Εάν οι παραλήψεις και αντιφάσεις της προσπάθειας του Buldakov να ερμηνεύσει την Ρωσική Επανάσταση στη βάση της κοινωνικής ψυχολογίας μπορούν να αποδοθούν στα πολιτικά του κίνητρα, η μεθοδολογική δέσμευση της αγγλόφωνης ιστοριογραφίας στην προτεραιοποίηση των υποκειμενικοτήτων οδηγεί σε ανάλογα προβλήματα. Παραμένοντας στο μοτίβο της βίας και του πολέμου, απαραίτητη είναι μια αναφορά στη μονογραφία του Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution*.⁵⁵ Στο βιβλίο αυτό, ο Αμερικανός ιστορικός επιχειρεί μια επανεξέταση της επαναστατικής περιόδου υπό το πρίσμα της έννοιας του «κρυσιακού συνεχούς». Η ανάλυση του βασίζεται στην παραδοχή ότι ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν πρέπει να διαχωρίζεται αναλυτικά από την Ρωσική Επανάσταση και τον Εμφύλιο ως αίτιο ή καταλύτης. Ολόκληρη η περίοδος 1914 – 1921 παρουσιάζεται ως ένας ευρύτερος

⁵³ Στο ίδιο, σ. 32.

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά Robert Gerwarth και John Horne, “Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917–1923, π. *The Journal of Modern History*, τ. 83, τχ. 3, σ. 489–512.

⁵⁵ Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*. Cambridge, MA 2002.

«κατακλυσμός» με το 1917 να λειτουργεί ως «υπομόχλιο» (*fulcrum*) στην διαδικασία αποδόμησης της Ρωσικής αυτοκρατορίας και δημιουργίας του Σοβιετικού κράτους.⁵⁶ Αυτή η περιοδολόγηση αποτελεί μια εξαιρετικά γόνιμη προσέγγιση, που επιτρέπει στον Holquist να αναδείξει σημαντικές ομοιότητες και συνέχειες μεταξύ των κυβερνητικών πρακτικών Τσαρικών, Προσωρινών, Κόκκινων και Λευκών εξουσιών, καθώς και αυτών των άλλων εμπόλεμων πλευρών του Μεγάλου Πολέμου. Εστιάζοντας στις κεντρικές πολιτικές πρακτικές της παρακολούθησης, της βίας και του ελέγχου της τροφής, ο Holquist επιχειρεί μία εξερεύνηση των μηχανισμών «θέσπισης και ενίσχυσης πολιτικών προβολών, των μεθόδων εξεύρεσης πολιτικού πατήματος στην κοινωνιολογική εμπειρία». Η επιλογή της περιοχής του Ντον στη νότια Ρωσία ως γεωγραφικό πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης είναι ιδιαίτερα εύστοχη, καθώς η γραμμή του μετώπου κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου μεταβαλλόταν συνεχώς, δίνοντας στον Holquist την ευκαιρία να συνθέσει μια πολύ λεπτομερή εικόνα των κυβερνητικών πρακτικών των δύο πλευρών.⁵⁷

Αν και βασίζεται σε σύνθετη επιχειρηματολογία και εκτενή έκθεση πραγματολογικού υλικού, ο βασικός ισχυρισμός του συγγραφέα είναι σχετικά απλός και αρκετά πειστικός. Σύμφωνα με αυτόν, η ανυπαρξία ισχυρής κοινωνίας πολιτών στην Ρωσική Αυτοκρατορία τις παραμονές του πολέμου είχε οδηγήσει στη δημιουργία συναίνεσης όλων των αντιπολιτευτικών δυνάμεων γύρω από την αναγκαιότητα ενός στιβαρού κρατικού μηχανισμού για την προώθηση των πολιτικών τους οραμάτων ανεξαρτήτως περιεχομένου, κάτι που ο Holquist χαρακτηρίζει «ήθος κρατισμού» στην ρωσική πολιτική κουλτούρα της εποχής. Με την πτώση της απολυταρχίας, οι φορείς αυτής της πολιτικής κουλτούρας ήρθαν στο ιστορικό προσκήνιο, ενώ ο πόλεμος είχε ήδη ενεργοποιήσει τις κυβερνητικές πρακτικές που θα μετέρχονταν οι αντίπαλοι του Εμφυλίου. Για παράδειγμα, το κρατικό μονοπώλιο στα σιτηρά ήταν πρωτοβουλία του φιλελεύθερου υπουργού γεωργίας της Προσωρινής Κυβέρνησης Αντρέι Σινγκαριόφ, ενώ η πρακτική της άμεσης κατάσχεσης του σίτου ήταν δημοφιλής ανάμεσα στους στρατιωτικούς τόσο της Ρωσίας όσο και των Κεντρικών Δυνάμεων.⁵⁸

Έτσι, η αρχή του κρισιακού συνεχούς τοποθετείται στην περίοδο του Μεγάλου Πολέμου, κατά την οποία αποσυντέθηκε η κρατούσα εξουσία και «σφυρηλατήθηκαν» τα διοικητικά μέσα μέσω των οποίων οι αντίπαλοι Λευκοί και Κόκκινοι θα επιχειρούσαν να οικοδομήσουν την εξουσία τους μετά το έτος-υπομόχλιο 1917. Χαρακτηριστικό της ερμηνείας του Holquist

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 2.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 6–8.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 246.

είναι ότι θεωρεί όλους τους συμμετέχοντες του Ρωσικού Εμφυλίου επαναστάτες, λόγω του ότι η πολιτική τους δράση αποσκοπούσε στον μετασχηματισμό της κοινωνίας στην βάση ενός πολιτικού οράματος.⁵⁹ Ξεκινώντας από αυτή την παραδοχή, η μελέτη του Holquist εστιάζει στις τεχνικές ομοιότητες τις διακυβέρνησης Λευκών και Κόκκινων στα εδάφη του Ντον, ανιχνεύοντας την καταγωγή τους στο συνδυασμό αυτού του τύπου επαναστατικότητας με τα διοικητικά εργαλεία του ολοκληρωτικού πολέμου.⁶⁰

Η προσπάθεια να αναδειχθούν οι ομοιότητες που έφεραν οι αντιμαχόμενες πλευρές του Ρωσικού Εμφυλίου τόσο μεταξύ τους όσο και με τις πολιτικές αρχές άλλων χωρών αποτελεί σίγουρα μια σημαντική συμβολή στη σύνθεση διακριτών ιστοριογραφικών θεματολογιών, καθώς και ουσιαστικό αντίλογο απέναντι σε αφηγήματα που βασίζονται στην ύπαρξη ενός ρωσικού Sonderweg, όπως η Κόκκινη Αναταραχή του Buldakov. Τεκμηριώνοντας τους ισχυρισμούς του στη βάση εκτενούς πρωτογενούς έρευνας, ο Holquist διανθίζει την κατά κύριο λόγο πολιτική του ανάλυση με ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες, όπως για παράδειγμα την ιστορία του φιλελεύθερου γεωλόγου και κρατικού λειτουργού Βλαντίμιρ Βερνάντσκι, ο οποίος παρέμεινε στη θέση του μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων, υπηρετώντας με διακρίσεις τη σοβιετική επιστήμη μέχρι το θάνατό του το 1945.⁶¹

Παρά τη σπάνια ισορροπία μεταξύ λεπτομέρειας και σύνθεσης που πετυχαίνει ο Holquist στο έργο του, η ερμηνεία της επαναστατικής διαδικασίας στη βάση του ήθους του εκσυγχρονισμού δια του κρατισμού οδηγούν την εξιστόρησή του σε μια σειρά από αναλυτικά αδιέξοδα που καταλήγουν να αμβλύνουν την οξύτητα των επιχειρημάτων του. Εφιστώντας την προσοχή του στις τεχνικές της διακυβέρνησης και την δομική ομοιότητα των διαφόρων «επαναστατικών» οραμάτων, ο Holquist δεν εξετάζει την κοινωνική τους καταγωγή ή/και περιεχόμενο. Αποτέλεσμα είναι ο αναγνώστης να αναρωτιέται πως όλοι αυτοί οι «επαναστάτες» με κοινό όραμα τον εκσυγχρονισμό και κοινό όργανο το κράτος χρειάστηκε να λύσουν τις διαφορές τους μέσα από μια πολυετή, πολυμέτωπη και καταστροφική

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 5.

⁶⁰ Το ερευνητικό πλαίσιο του Holquist τον κατατάσσει σε μια σύγχρονη τάση δυτικών ιστορικών της Ρωσίας οι οποίοι εξετάζουν την ευρύτερη ιστορία της Επανάστασης μέσα από την έννοια της Νεωτερικότητας. Αυτή ορίζεται ως το σύνολο των πολιτισμικών πρακτικών και πεποιθήσεων που κατάγονται από την Διαφωτισμό και έχουν ως στόχο τη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής μέσω της ορθολογιστικής χρήσης συγκεκριμένων πολιτικών, τεχνολογιών κ. ο. κ. Καθώς η συγκεκριμένη ιστοριογραφική τάση εξετάζει τη Νεωτερικότητα ως πολιτισμικό φαινόμενο, με ιδιαίτερη έμφαση σε αντιλήψεις και γλωσσικές πρακτικές, δεν συντρέπει λόγος διαχωρισμού της από την ευρύτερη γλωσσική στροφή για τους σκοπούς αυτού του άρθρου. Βλ. σχετικά και P. Holquist, “What’s so Revolutionary about the Russian Revolution? State Practices and the New Style Politics 1918–1921” στο *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices*, επιμ. David Hoffman και Yanni Kotsonis, Λονδίνο 2000, σ. 87–111.

⁶¹ P. Holquist, *Making War, Forging Revolution*, οπ. π., σ. 285.

στρατιωτική σύγκρουση. Η εξέταση των «πολιτικών προβολών» πάνω στην «κοινωνιολογική εμπειρία» δεν εξετάζεται από την οπτική του κατά πόσο τα συγκρουόμενα πολιτικά προγράμματα αντιπροσώπευαν την κοινωνική πραγματικότητα. Ενώ για παράδειγμα ο Holquist εξηγεί πολύ πειστικά την παταγώδη αποτυχία των Μπολσεβίκων να χαράξουν πολιτική σχετικά με τους Κοζάκους του Ντον, στη βάση της ανεπαρκούς κατανόησής από μέρους τους της τοπικής πραγματικότητας, δεν εξετάζει το γιατί ο μη-κοζάκικος αγροτικός πληθυσμός της περιοχής συνέρρευσε στις γραμμές του Κόκκινου Στρατού για να υπερασπιστεί το σοβιετικό κράτος.⁶² Η ίδια η έκβαση του πολέμου παραμένει ανεξήγητη στο αναλυτικό πλαίσιο του Holquist, ο οποίος καταλήγει σε ένα σχήμα συγγενές με αυτό της προκοινωνικής αγγλόφωνης ιστοριογραφίας: η επανάσταση δεν παρουσιάζεται πια ως αποτέλεσμα των φαντασιώσεων περιθωριακών διανοουμένων, αλλά ως επέκταση του τότε κοινότοπου ήθους του κρατισμού.

Εκκινώντας από διαφορετικές παραδοχές και εστιάζοντας σε διαφορετικές πτυχές της επαναστατικής διαδικασίας, τα έργα του Buldakov και του Holquist αποτελούν απόπειρες να εξηγηθεί η εξέλιξη των γεγονότων στη βάση πολιτισμικών αξιών και ιδεολογικών πεποιθήσεων. Η πιο επισταμένη και συνειδητή όμως προσπάθεια θεώρησης της Ρωσικής Επανάστασης μέσα από το πρίσμα της γλωσσικής στροφής γίνεται στο *Experiencing Russia's Civil War* του Donald Raleigh.⁶³ Το συγκεκριμένο έργο έχει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της προβληματικής που αναπτύσσεται σε αυτό το άρθρο, καθώς ο συγγραφέας του υπήρξε από τους βασικούς αντιπροσώπους της στροφής στην κοινωνική ιστορία κατά τη δεκαετία του 1980.⁶⁴ Ο Raleigh επιστρέφει στην επαρχία του Σαράτοφ για να εξετάσει την επαναστατική διαδικασία μετά τον Οκτώβρη του 1917, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος συνεχίζει να προσδιορίζει το εγχείρημά του στα πλαίσια της κοινωνικής ιστορίας.⁶⁵ Λίγες μόνο σελίδες αργότερα, ο Raleigh αναδεικνύει την αλλαγή νοήματος που έχει υποστεί ο συγκεκριμένος όρος καθορίζοντας την θεματολογία της έρευνάς του:

Τα βασικά ζητήματα που πραγματεύεται η μελέτη μου είναι οι κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις και διαχωρισμοί που δημιουργήθηκαν από τους επαναστάτες: η διαλογική (*discursive*) μάχη που έδωσαν οι Μπολσεβίκοι και οι αντίπαλοί τους παρουσιάζοντας ανταγωνιστικές εκδοχές της επαναστατικής ιστορίας (*tale*) [και] η

⁶² Στο ίδιο, σ. 169–177.

⁶³ Σε βιβλιογραφικό σημείωμα, ο συγγραφέας αναφέρεται εκτενώς στην επιρροή που άσκησαν στη σκέψη του οι συζητήσεις γύρω από τη γλωσσική στρόφη, καθώς και η εφαρμογή αυτής στην ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης. D. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*, οπ. π., σ. 417–424.

⁶⁴ D. Raleigh, *Revolution on the Volga*, οπ. π.

⁶⁵ D. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War*, οπ. π., σ. 4

ανάπτυξη νέων τελετουργικών εξουσίας[.] Εστιάζοντας στην ζωτική, ακόμα και εκρηκτική, αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικών συνθηκών και ιδεολογικά εμπνευσμένης πολιτικής, επιχειρώ να κατανοήσω πως οι εμπειρίες της επανάστασης και του εμφυλίου πολέμουλλάξαν ανθρώπους και κοινωνικές δομές.⁶⁶

Η μετακίνηση της έμφασης από τις υλικές συνθήκες και τα βιοποριστικά ζητήματα στη βίωματική εμπειρία και την πολιτισμική αναπαράσταση είναι εμφανής στο παραπάνω παράθεμα. Εάν ο στόχος του Raleigh ήταν η καταγραφή της επαναστατικής πολιτικής κουλτούρας μιας ρωσικής επαρχίας και η ανάδειξη της ποικιλότητας των μορφών της κατά την περίοδο της διαμόρφωσης του σοβιετικού κράτους, τότε το εγχείρημά του θα ήταν απόλυτα επιτυχές. Ο Raleigh έχει εμφανώς εξετάσει τεράστιο όγκο πραγματολογικού υλικού, από το οποίο αντλεί πληθώρα στοιχείων για να ανασυνθέσει το εξαιρετικά πολύπλοκο πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον της αγροτικής κυρίως επαρχίας του Σαράτοφ. Η πολυπλοκότητα της πολιτικής ζωής κατά τον Εμφύλιο και η ποικιλία απόψεων τόσο μεταξύ όσο και εντός των αντιμαχόμενων πλευρών αναδεικνύεται μέσα από τη λεπτομερή εξέταση περιπτώσεων όπως αυτή του κόμματος των Επαναστατών Κομμουνιστών και τη διαδικασία απορρόφησής τους από τους Μπολσεβίκους. Εξετάζοντας ημερολόγια μελών της τοπικής αστικής κοινωνίας, ο Raleigh δίνει μια εξαιρετικά παραστατική εικόνα των αντιλήψεων των βασικών αντιπάλων των Μπολσεβίκων. Τέλος, η λεπτομέρεια της εξιστόρησης βοηθά στο να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της καταστροφής που προξένησε ο Εμφύλιος στη Ρωσική επαρχία.⁶⁷

Ενώ όμως έχει ολοκληρώσει ένα αξιοθαύμαστο ερευνητικό επίτευγμα, ο Raleigh κλείνει το έργο του με ένα συμπερασματικό κεφάλαιο στο οποίο αναπτύσσει έναν ακατανόητο ισχυρισμό σύμφωνα με τον οποίο, στην διαδικασία οικοδόμησης της συγκεντρωτικής εξουσίας του σοβιετικού κράτους, η «γλώσσα» έπαιξε τον κυρίαρχο λόγο. Ο Raleigh γράφει ότι «οι Μπολσεβίκοι δεν πάλεψαν μόνο για την εξουσία, αλλά επίσης μίλησαν, κυριολεκτικά και μεταφορικά». Με την οικοδόμηση της κεντρικής εξουσίας, η κομματική γλώσσα έγινε σταδιακά πιο «προστακτική και μονολογική».⁶⁸ Χαρακτηριστικό της επιχειρηματολογίας του Raleigh είναι ότι η κατάσταση του ολοκληρωτικού πολέμου που βίωσε η Ρωσία την περίοδο 1914–1922 έρχεται δεύτερη στο αναλυτικό του σχήμα, με τον ίδιο να αναφέρει ότι ο παράγοντας της παρατεταμένης πολεμικής σύγκρουσης πρέπει «επίσης» να εξετασθεί.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 6. Η έμφαση με πλάγια είναι δίκη μου.

⁶⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το μεγάλο πρόβλημα των πολλών άστεγων και ορφανών παιδιών που τρομοκρατούσαν την πόλη του Σαράτοφ και τα γύρω χωριά. Στο ίδιο, σ. 205.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 409.

Έχοντας περιγράψει μια ασύγκριτα λεπτομερή εικόνα οικονομικής καταστροφής και κοινωνικής διάλυσης σε όλη την έκταση του βιβλίου του, ο Raleigh επιχειρεί να πείσει τον αναγνώστη ότι ο βασικός παράγοντας στα γεγονότα του Εμφυλίου ήταν οι διαλογικές μάχες και η προστακτική γλώσσα του υπό κατασκευή καθεστώτος.

Η περίεργη αυτή επιμονή του συγγραφέα να χωρέσει το αφήγημά του μέσα στο ερμηνευτικό πλαίσιο των θεωρητικών καινοτομιών της γλωσσικής στροφής καταλήγει να αναιρεί έναν από τους δηλωμένους σκοπούς του έργου, την απόκρουση επιχειρημάτων που υποστηρίζουν ότι το σύνολο του σοβιετικού κρατικού μηχανισμού ήταν προϊόν της μπολσεβικικής ιδεολογίας. Ο διαχωρισμός μεταξύ γλώσσας και ιδεολογίας που επιχειρεί ο Raleigh δεν είναι πειστικός – γιατί να μην θεωρήσουμε τη γλώσσα συστατικό της ιδεολογίας; – ενώ αν αυτό που θέλει να υποστηρίξει είναι ότι οι πολεμικές συνθήκες δημιούργησαν την «μονολογική γλώσσα», οφείλει κανείς να αναρωτηθεί γιατί αυτό που είχε «τεράστια σημασία» κατά τον συγγραφέα δεν ήταν οι συνθήκες αλλά η γλώσσα.⁶⁹

Σκοπός των παραπάνω κριτικών παρατηρήσεων δεν είναι να απορριφθεί η αξία της μελέτης των αντιλήψεων, πεποιθήσεων και παρανοήσεων των ιστορικών υποκειμένων για την ιστορική ερεύνα. Η κύρια ιστοριογραφική συμβολή της στροφής του ερευνητικού ενδιαφέροντος στη πολιτισμική σφαίρα ήταν άλλωστε η ανάδειξη της σημασίας αυτών των παραγόντων στη διαμόρφωση της δράσης των ιστορικών υποκειμένων. Το πρόβλημα δημιουργείται όταν στη βάση κάποιων ασαφών θεωρητικών δεσμεύσεων, τα πολιτισμικά φαινόμενα αποκτούν αξιωματικά αναλυτική προτεραιότητα στην εξιστόρηση οποιουδήποτε ιστορικού φαινομένου. Καθώς οι υποκειμενικότητες είναι τουλάχιστον όσες και τα υποκείμενα, η μελέτη των υποκειμενικοτήτων αποσυνδεδεμένη από κατά το δυνατόν αντικειμενικές κατηγορίες – ή δίχως επαρκώς καθορισμένη σχέση προς αυτές – οδηγεί στην απώλεια της δυνατότητας επιλογής και ιεράρχησης σχετικών παραγόντων στην ιστορική ανάλυση.

Για την μελέτη της Ρωσικής Επανάστασης και των περί αυτής στρατιωτικών συγκρούσεων, η εμμονή στην αναλυτική προτεραιοποίηση της «γλώσσας» δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα, λόγω της καταφανούς σημασίας κοινωνικών και οικονομικών κατηγοριών τόσο στο δημόσιο λόγο της εποχής, όσο και για την ίδια την ιστορική διαδικασία, αφού κατά την περίοδο 1917–1922 κρίθηκε η επιβίωση ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ως τέτοιων. Η πληθώρα

⁶⁹ Στο ίδιο.

πρωτογενών πηγών μετά το 1991 περισσότερο έχει οξύνει παρά αμβλύνει το πρόβλημα, καθιστώντας πιο επιτακτική την ανάγκη επιλογής, οργάνωσης και ιεράρχησης του πραγματολογικού υλικού. Στο βαθμό που η αναγκαία σύνθεση έχει επιχειρηθεί στη βάση σχημάτων που συγγενεύουν με τη γλωσσική στροφή, τα αποτελέσματα ήταν ανάμεικτα.

Συνέπεια αυτής της θεωρητικής αδυναμίας είναι ο κατακερματισμός της ιστοριογραφίας της Ρωσικής Επανάστασης σε διάφορες ερευνητικές κατευθύνσεις που πραγματεύονται διαφορετικές πτυχές της. Απόρροια της κατάστασης αυτής είναι η απουσία μεγάλων ιστοριογραφικών αντιπαραθέσεων στην μετασοβιετική εποχή, κάτι που ενδεχομένως να ευθύνεται και για την μείωση του ενδιαφέροντος των νέων ερευνητών για την ίδια την Επανάσταση, γεγονός που αντανακλάται στην πτωτική τάση που ακολουθεί ο ρυθμός των σχετικών δημοσιεύσεων από το 2000 και έπειτα.⁷⁰ Προς το παρόν, είναι πολύ νωρίς για να προβλέψουμε αν αυτή η τάση θα αναστραφεί στα επόμενα χρόνια, καθώς και την πιθανή αφορμή για την ενασχόληση μιας νέας γενιάς ιστορικών με τα γεγονότα του '17 και τις εξελίξεις που τα ακολούθησαν. Αντί επιλόγου, αξίζει να σημειωθεί ότι η προβληματική της κοινωνικής ιστορίας ξαναβρέθηκε στο προσκήνιο σε μια πρόσφατη αντιπαραθέση στις σελίδες του περιοδικού *Kritika*. Σε άρθρο που απέστειλε στο περιοδικό, ο Ρώσος ιστορικός Boris Mironov υποστήριξε ότι ο ρόλος του ρωσικού προλεταριάτου το 1917 ήταν να παρέχει τροφή για τα κανόνια στις συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της διανοήσης, επαναφέροντας έτσι την κλασσική ψυχροπολεμική θέση ιστορικών όπως ο Richard Pipes.⁷¹ Η συντακτική ομάδα δημοσίευσε το άρθρο μαζί με απαντήσεις από κοινωνικούς ιστορικούς, με την Diane Koenker να σημειώνει ότι η συμμετοχή σε αυτή την αντιπαραθέση της θύμισε την δεκαετία του '70.⁷² Το γεγονός ότι για την επανεξέταση ερευνητικών ερωτημάτων περασμένων δεκαετιών αφιερώνεται ειδικός χώρος σε έγκυρο εξειδικευμένο περιοδικό μπορεί να έχει δύο εξηγήσεις· είτε ότι το πεδίο έχει κλείσει τον κύκλο του και οι ερευνητικές καινοτομίες ανήκουν στο παρελθόν, είτε ότι η κοινωνική ιστορία παραμένει το βασικό μέσο για την περαιτέρω εξέλιξή του. Ποια είναι η πραγματικότητα θα φανεί από την εξέλιξη του πεδίου στα επόμενα χρόνια.

⁷⁰ R. Wade, "The Revolution at One Hundred", οπ. π., σ. 37.

⁷¹ Boris N. Mironov και Nicholas Seay (μτφ.), "Cannon Fodder for the Revolution: The Russian Proletariat in 1917", π. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, τ. 18, τχ. 2, σ. 351–370.

⁷² D. Koenker, "Talkin' about Class Formation", π. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, τ. 18, τχ. 2, σ. 377–388, 377.